

Ключевые слова: фактические данные, следственные (розыскные) действия, наблюдение, распрос, документирование, протоколы следственных (розыскных) действий.

Summary

Gulkevych Z. T. Factual data kinds and their documenting optimization questions in the process of conducting investigating (detective) acts. – Article.

The nature of factual data (information), which the legal investigator is getting at the moment of conducting investigation (detective) acts, is analyzed in the article; and the peculiarities of their providing and documenting are shown as well.

Keywords: factual data; investigating (detective) acts; observation; interview; documenting; investigating (detective) acts records.

УДК 343.137.9

Б.М. Дердюк

кандидат юридичних наук,
старший викладач
кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»,

СУТНІСТЬ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ НЕОСУДНИХ І ОБМЕЖЕНО ОСУДНИХ ОСІБ

Провадження у справах неосудних і обмежено осудних є особливою формою провадження, яка відрізняється від загального порядку. Це пояснюється не тільки складністю провадження щодо осіб, хворих на психічну хворобу, а й тим (і це головне), що ці особи через свою психічну неповноцінність не можуть самі здійснювати право на захист, а тому потребують допомоги захисника. Окрім того, вони не наділені правами, що дають їм можливість захищатися (їх не притягають як

обвинуваченого). В справах такої категорії функції кримінального процесу набувають особливого змісту.

Дослідження окремих питань, процесуальної сутності судового провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб проводилось у працях Ю.М. Грошевого, В.М. Хотенця, І.В. Жук, Е.Т. Шакарова, С.Е. Віцина, та інших вчених.

Завдання нашого дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу процесуальної сутності судового провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб.

Метою є виявлення недоліків, усунення яких забезпечить ефективно врегулювання провадження по цій категорії справ. Особливої актуальності така проблема набуває зараз, коли триває робота над реформуванням кримінально-процесуального законодавства України.

Процесуальну сутність провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб найбільш повно можна простежити дослідивши мету застосування примусових заходів медичного характеру, оскільки найперше, мета застосування примусових заходів медичного характеру в значній мірі є кінцевою метою провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб. По-друге, застосовуючи до особи примусові заходи медичного характеру, суд має переконатись у необхідності такого застосування, встановивши передбачені кримінально-процесуальним законом підстави, а процес встановлення таких підстав судом й становить зміст провадження щодо неосудних і обмежено осудних осіб. Тому, дослідження мети застосування примусових заходів медичного характеру до неосудних та обмежено осудних осіб необхідне для визначення процесуальної сутності провадження цієї категорії справ з метою вдосконалення заходів, спрямованих на запобігання вчинення злочинів такими особами.

Визначення мети застосування примусових заходів медичного характеру до неосудних і обмежено осудних осіб зумовлено необхідністю встановити правові та соціальні причини існування таких заходів, оскільки законодавець, по-перше, визначив їх як самостійний інститут (Розділ XIV, ст. 92 КК України), по-друге, передбачив особливий процесуальний порядок провадження у справах про застосування до особи примусових заходів медичного характеру. Застосування таких заходів направлене на захист інтересів суспільства і забезпечення його безпеки та на захист інтересів особи, яка має психічні розлади.

У колишньому СРСР мета застосування примусових заходів медичного характеру на законодавчому рівні була визначена лише КК Грузинської РСР (ст. 59), де встановлювалось, що такі заходи застосовуються до психічно хворих осіб для запобігання можливості вчинення ними нових злочинів. Разом з тим, ще в 1944 р. Пленум Верховного Суду СРСР у справі громадянина Д. вказав, що метою застосування примусових заходів медичного характеру є вилікування хворого та захист суспільства від протиправних діянь, які вчиняються такою особою [1, с.337]. Варто зауважити, що у вітчизняному кримінальному законодавстві, аж до прийняття КК України 2001 р., не було жодного згадування про мету застосування примусових заходів медичного характеру.

Виходячи із вищезазначеного, ми можемо стверджувати, що мета застосування примусових заходів медичного характеру за часів СРСР полягала у:

- 1) вилікуванні психічно хворих осіб;
- 2) захисті суспільства від злочинів, які вчиняються психічно хворими особами;
- 3) запобігання можливості вчинення психічно хворими особами нових злочинів.

У чинному КК України (ст. 92) встановлено мету застосування примусових заходів медичного характеру, як обов'язкове лікування особи, яка вчинила злочин, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. На думку науковців Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця, примусові заходи медичного характеру застосовуються до душевнохворих із метою лікування [2, с. 448].

Разом з тим, як досить вдало зазначає І.В. Жук, задеклароване законодавцем обов'язкове лікування особи не є метою, а завданням примусових заходів медичного характеру [3, с. 11], у зв'язку з цим постає необхідність у дослідженні визначеного питання.

Варто зауважити, що у науковій літературі питання про мету застосування примусових заходів медичного характеру вирішувалось на основі верховенства інтересів суспільства та держави. Тому пропозиції науковців стосовно мети таких заходів були різними. Про це свідчить велика кількість спроб встановити мету примусових заходів медичного характеру, які застосовуються до психічно хворих осіб на підставі рішення суду.

Так, С.Е. Віцин вказував, що метою провадження у таких справах є вилікування психічно хворої особи, а також попередження вчинення

нових злочинів та захист суспільства від таких злочинів [4, с. 6]. На думку Б.А. Протченка, застосування таких заходів необхідне для відновлення порушеного психічного здоров'я душевнохворих осіб, а також для убезпечення суспільства від їхньої небезпечної поведінки та попередження нових ексцесів [5, с. 57].

Зазначені визначення повністю ґрунтувались на тогочасному законодавстві і відповідали законодавчо закріпленим положенням мети застосування примусових заходів медичного характеру.

Досліджуючи це питання, Е.Т. Шакаров вперше визначив мету судового провадження щодо неосудних та обмежено осудних осіб, які вчинили злочин та за рішенням суду потребують примусового лікування, в охороні прав психічно хворих осіб та адаптації їх до умов суспільного життя [6, с. 13]. Така ж позиція була запропонована при розробці Теоретичної моделі КК у 1985 р.

На сучасному етапі розвитку кримінальної та кримінально-процесуальної науки таку позицію відстоюють ряд російських вчених Р.І. Михеєв, А.В. Біловодський, В.А. Воробей та О.Р. Михеєв, які вказують на необхідність доповнення кримінального законодавства також і метою застосування примусових заходів медичного характеру, яка полягає в охороні прав та законних інтересів душевнохворих осіб. Вони мотивують це тим, що на практиці під час провадження у справах неосудних та обмежено осудних осіб все ще мають місце випадки такого порушення [7, с. 36-38].

Разом з тим, як видається, мета застосування примусових заходів медичного характеру визначає обов'язкове лікування та запобігання вчиненню нових суспільно небезпечних діянь і не спрямована на охорону прав та законних інтересів психічно хворих осіб. За законодавством України охорона прав та законних інтересів душевнохворого є необхідним принципом застосування таких заходів, а не її метою. Зокрема, ст. 4 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. встановлює надання психіатричної допомоги на основі принципів законності, гуманності та додержання прав людини і громадянина, а ст. 5 цього Закону закріплено, що держава гарантує, забезпечує та здійснює захист прав, свобод і законних інтересів осіб, які страждають на психічні розлади [8].

З огляду на це, вдало зазначає С.Я. Уліцький, про те, що примусові заходи медичного характеру здійснюються на принципах охорони прав і законних інтересів душевнохворої особи, які спрямовані на захист життя,

здоров'я, статевої недоторканості, честі та гідності психічно хворої особи від протиправних посягань з боку осіб, які можуть використати стан душевнохворої особи для досягнення певної мети [9, с. 6].

Таким чином, охорона прав і законних інтересів психічно хворої особи – не мета, а один із принципів застосування примусових заходів медичного характеру, яким потрібно керуватися під час призначення душевнохворій особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, примусового лікування.

Як вже зазначалось, Е.Т. Шакаров у визначенні мети судового провадження щодо неосудних та обмежено осудних осіб окреслив такий елемент, як адаптація психічно хворих до умов суспільного життя [6, с. 13]. Таку позицію пізніше підтримав Г.В. Назаренко [10, с. 13-14]. У свою чергу В.М. Тертишник, дещо уточнив викладене положення вказуючи на створення передумов для соціальної реабілітації таких осіб [11, с. 928].

З огляду на це, вважаємо, що основним недоліком при визначенні мети примусових заходів медичного характеру багатьох науковців було те, що вони визначали таку мету, виходячи із односторонніх завдань, яких прагне досягнути законодавець (наприклад, лікування особи, запобігання вчинення нею нових злочинів), забуваючи при цьому про соціальну реабілітацію психічно хворої особи, адаптацію її до проживання у суспільстві, що також є завданням застосування таких заходів.

Така позиція витримана й у Постанові Пленуму ВСУ від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування», де зазначається, що досягнення мети застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування пов'язане одночасно з комплексом заходів соціальної реабілітації [12]. Це положення, на нашу думку, є вдалим, оскількивилікування особи чи покращення її психічного стану здійснюються за допомогою відповідних медичних заходів, у той час, як заходи соціальної реабілітації осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, здійснюються за допомогою соціальної терапії, до якої входять трудова терапія, виховна робота та психотерапія. Тільки одночасне застосування вказаних заходів може сприяти ефективності лікування психічно хворих осіб.

Досліджуючи проблему визначення мети провадження у справах неосудних та обмежено осудних осіб, варто зауважити, що П.А. Колмаков вказував на ще один елемент мети – забезпечення безпеки психічно хворого від самого себе, оскільки психіатрія може прогнозувати та

попереджувати можливість вчинення суїцидальних замахів особою, яка має психічні розлади [13, с. 22].

Таку позицію згодом підтримав В.М. Тертишник, вказуючи що метою примусового лікування психічно хворих осіб є «... забезпечення безпеки хворих від власних беззвітних діянь» [11, с. 928].

Такі позиції є слушними з огляду на необхідність певного контролю за психічнохворими, та можливості попередження не лише вчинення нових злочинів, але й вчинення непоправних дій щодо себе.

Ще одна проблема, з приводу якої в наукових колах точаться дискусії полягає у визначенні першочерговості елементів мети.

Так, С.Е. Віцин вказував, що першочерговою є мета вилікування психічно хворої особи, а всі інші завдання, яких прагне досягнути законодавець (попередження вчинення нових злочинів такою особою та захист суспільства від таких злочинів), є другорядними [4, с. 6]. В.І. Горобцов навпаки основну мету застосування таких заходів бачить у забезпеченні безпеки суспільства за умови, що повне вилікування психічно хворої особи є неможливим і при цьому така особа є суспільно небезпечною [14, с. 22].

Ми в свою чергу, поділяємо позицію Г.В. Назаренка про доцільність класифікації завдань примусового лікування, яке застосовується до психічно хворої особи за рішенням суду, на юридичні та медичні, залежно від мети їх застосування. До медичних належить вилікування або покращення психічного стану здоров'я неосудної чи обмежено осудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Юридичний характер таких заходів полягає у попередженні вчинення нових злочинів психічно хворою особою, забезпеченні безпеки суспільства, а також соціальній реабілітації душевнохворих осіб [10, с. 13-14].

Варто зауважити, що у ст. 92 КК України законодавець на перше місце ставить медичні заходи – обов'язкове лікування та надання психіатричної допомоги психічно хворій особі і лише потім вказує на їхній юридичний характер – запобігання вчиненню нових суспільно небезпечних діянь. Ми вважаємо таку позицію законодавця правильною, оскільки примусові заходи медичного характеру, які застосовують до неосудної чи обмежено осудної особи на основі рішення суду мають на меті саме здійснення обов'язкового лікування. Таке лікування здійснюється незалежно від того, чи вдасться досягнути повного вилікування психічно хворої особи, чи лише поліпшити стан її здоров'я. Тому особливої уваги, на нашу думку, заслуговують питання: яким має

бути поліпшення стану здоров'я психічно хворої особи, щоб виключити можливість вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь, та на основі яких обставин суд може вважати таке поліпшення стану здоров'я достатнім для скасування примусових заходів медичного характеру.

Такі питання є актуальними, оскільки, як зазначає Т.Н. Журавльова, на практиці часто зустрічаються випадки, коли у висновку комісії лікарів-психіатрів зазначається така зміна психічного стану неосудної чи обмежено осудної особи, яка не є поліпшенням стану здоров'я, однак вказує на відсутність суспільної небезпеки, яку становила психічно хвора особа, що вчинила злочин для оточуючих або для себе [15, с. 42]. Тобто особа все ще має психічні відхилення, але вже не є суспільно небезпечною через певні причини (наприклад, стан апатії).

Слід зауважити, що закон не диференціює мету застосування примусового лікування залежно від категорії осіб, до яких вона застосовується. Мета застосування таких заходів є єдиною для неосудних та обмежено осудних осіб, а також осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання.

Для більш чіткого визначення мети провадження у справах неосудних та обмежено осудних осіб, зазначимо, що мета як філософська категорія лежить в основі пізнання сутності права та процесу його реалізації. Правовою метою, на думку Д.А. Керімова, виступає те, до чого прагне законодавець, і те, що відповідає інтересам народу та виражає його волю [16, с. 375].

Цей процес включає у себе систему заходів, які полягають у наступному:

- 1) обов'язкове лікування неосудних та обмежено осудних осіб, яке спрямоване на їх видужування (принаймні поліпшення стану здоров'я);
- 2) запобігання вчиненню психічно хворою особою нових суспільно небезпечних діянь;
- 3) забезпечення безпеки психічно хворого від самого себе;
- 4) соціальна реабілітація, яка пов'язана із застосуванням трудотерапії, психотерапії, що сприяють відновленню соціальної адаптації душевнохворої особи до проживання в суспільстві.

Враховуючи наведене, міркуємо, що мета примусових заходів медичного характеру, яка закріплена у ст. 92 КК України, є нечітко сформульованою, оскільки повинна спрямовуватись не лише на обов'язкове лікування та запобігання вчиненню психічно хворою особою

суспільно небезпечних діянь, а також на забезпечення захисту душевнохворих осіб від власних діянь (наприклад, заподіяння собі тілесних ушкоджень) та їх соціальну адаптацію до проживання у суспільстві. При визначенні мети застосування примусових заходів медичного характеру необхідно враховувати, що такі заходи не є одним із видів покарання, не спрямовані на виправлення психічно хворих осіб і відновлення соціальної справедливості та не тягнуть за собою судимості.

Таким чином, мета застосування примусових заходів медичного характеру полягає у:

- 1) вилікуванні чи поліпшенні стану здоров'я психічно хворої особи;
- 2) запобіганні вчиненню нею нових суспільно небезпечних діянь;
- 3) забезпечення безпеки психічно хворого від самого себе;
- 4) соціальній реабілітації, яка пов'язана із застосуванням трудотерапії, психотерапії, що сприяють відновленню соціальної адаптації душевнохворої особи до проживання в суспільстві.

У зв'язку з наведеним, пропонуємо внести відповідні зміни до чинного законодавства, зокрема до ст. 92 КК України та п. 1 Постанови Пленуму ВСУ від 3 червня 2005 р. № 7 "Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування" в частині, що визначають мету примусових заходів медичного характеру викласти в такій редакції: «... метою застосування примусових заходів медичного характеру є:

- 1) вилікування чи поліпшенні стану здоров'я;
- 2) запобігання вчиненню нею нових суспільно небезпечних діянь;
- 3) забезпечення безпеки від самого себе;
- 4) соціальна реабілітація, що сприяє відновленню соціальної адаптації такої особи до проживання в суспільстві».

Література

1. Вопросы уголовного процесса в практике Верховного Суда СССР / [сост. Г.Р. Смолицкий, М.Л. Шифман]. – М.: Министерство юстиции СССР, 1948. – 500 с.
2. Кримінальний процес України: Підручник для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / [за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця]. – Харків: Право, 2000. – 496 с.
3. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. "кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право" / Ілона Василівна Жук. – Київ, 2009. – 21 с.

4. Вицин С.Е. Принудительные меры медицинского характера: автореферат дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. “уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право” / С.Е. Вицин. – М., 1970. – 18 с.
5. Протченко Б.А. Совершенствование уголовного законодательства о применении принудительных мер медицинского характера / Б.А. Протченко // Проблемы совершенствования советского законодательства. – Вып. 17. – 1976. – С. 56-58.
6. Шакаров Э.Т. Принудительные меры медицинского характера по делам о невменяемых (По материалам Узбекской ССР): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. “уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза” / Эсонбой Ташназарович Шакаров. – Ташкент, 1989. – 22 с.
7. Михеев Р.И. Принудительные меры медицинского характера в уголовном праве – социально-правовые и медико-реабилитационные меры безопасности / Р.И. Михеев, В.А. Воробей, А.В. Беловодский, О.Р. Михеев. – Владивосток: Издательская группа “ВИТ”, 2000. – 291 с.
8. Про психіатричну допомогу: закон України від 22 лютого 2000 року № 1489 – III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 19. – ст. 143. – (зі змінами, внесеними згідно із Законами України № 1364 – IV від 9 грудня 2003 // ВВР. – 2004. – № 15. – ст. 221; № 1033 – V від 17 травня 2007 // ВВР. – 2007. – № 34. – ст. 445).
9. Улицкий С.Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера: Учебное пособие по уголовному праву и уголовному процессу / С.Я. Улицкий. – Владивосток: ДВГУ, 1973. – 26 с.
10. Назаренко Г.В. Принудительные меры медицинского характера в уголовном праве: Учебное пособие для юридических вузов и факультетов Г.В. Назаренко. – М: “Ось-89”, 2000. – 80 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за ред. В.М. Тертишника]. – [Вид. десяте, перероблене та доповнене] – К.: “Юридична книга”, 2008. – 992 с.
12. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 7. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_40/pg_ioccoq.htm
13. Колмаков П.А. Проблемы правового регулирования принудительных мер медицинского характера: дисс. на соискание учен. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. “уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право” / Колмаков Петр Александрович. – Санкт-Петербург, 2000. – 360 с.
14. Горобцов В.И. Принудительные меры медицинского характера в отношении психически больных по Уголовному кодексу Российской Федерации: Учебное пособие / В.И. Горобцов. – Красноярск: КВШ МВД России, 1997. – 60 с.
15. Журавлева Т.Н. Институт принудительных мер медицинского характера в законодательстве Российской Федерации: дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. “уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право” / Журавлева Татьяна Николаевна. – Ростов-на-Дону, 2002. – 212 с.
16. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М.: Мысль, 1972.

– 472 с.

Анотація

Дердюк Б.М. Сутність судового провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб. – Стаття.

У статті розглядаються питання процесуальної сутності судового провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб. Автором визначено мету застосування примусових заходів медичного характеру та запропоновано внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

Ключові слова: неосудність, обмежена осудність, психічні розлади.

Аннотация

Дердюк Б.М. Сущность судебного производства по делам невменяемых и ограничено вменяемых лиц. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы процессуальной сущности судебного производства по делам невменяемых и ограниченно вменяемых лиц. Автор определил цель применения принудительных мер медицинского характера и предложил внесение соответствующих изменений в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: невменяемость, ограниченная вменяемость, психические расстройства.

Summary

Derdyuk B.M. The essence of hearing cases of the insane and limited responsible persons. – Article.

This article covers questions concerning procedural essence of hearing cases of the insane and limited responsible persons. The author has defined the aim of application of coercive measures of medical nature and has offered certain changes to the law of Ukraine in action.

Keywords: insanity, limited sanity, mental disorders.

УДК 343.131.3

О.Г. Дехтяр

здобувач кафедри кримінального